

розвиток найбільших банківських груп, підвищення надійності швейцарських систем нагляду та взаємодію з компетентними органами інших країн, індивідуальний нагляд за діяльністю банківських груп, що діють в інших країнах тощо [15, с.572].

Підводячи підсумок, можна дійти висновку, що банківські системи країн, що розглядались у даній статті мають дворівневий характер. На першому рівні діють центральні банки, але у банківській системі Італії на цьому рівні діють Банк Італії та Міжвідомчий комітет з кредитів і заощаджень. Другий рівень зазначених країн представлений універсальними та спеціалізованими банками, що мають ряд особливостей.

Особливої уваги заслуговує питання банківського нагляду. Так, у Франції та Італії нагляд за банківською діяльністю здійснюється не лише центральними банками, але й спеціальними уповноваженими органами. Функція нагляду в Німеччині та Швейцарії не входить до функцій центральних банків цих країн, а здійснюється спеціально створеними органами.

1. Мельник П.В. Банківські системи зарубіжних країн: підручник / Мельник П.В., Тарангул Л.Л., Гордей О.Д. – К.: Алерта, Центр учбової літератури, 2010. – С.152.
2. Там само – С.151.
3. Рудий К.В. Финансовые, денежные и кредитные системы зарубежных стран: Учеб.пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Новое знание, 2004. – С.158.
4. Рисин В.В. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: Навч. посіб. – К.: УБС НБУ, 2007. – С.69-70.
5. Рудий К.В. Финансовые, денежные и кредитные системы зарубежных стран: Учеб.пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 2004. – С.167-168.
6. Офіційна Інтернет сторінка Федерального банку Німеччини: <http://www.bundesbank.de>.
7. Рисин В.В. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: Навч. посіб. – К., 2007. – С.60.
8. Мельник П.В. Банківські системи зарубіжних країн: підручник/Мельник П.В., Тарангул Л.Л., Гордей О.Д. – К., 2010. – С.181.
9. Старинский М.В. Порівняльне банківське право: Навч. посіб. – Суми, 2006. – С.137.
10. Офіційна Інтернет сторінка Банку Італії: <http://www.bancaditalia.it>.
11. Мельник П.В. Банківські системи зарубіжних країн: підручник/Мельник П.В., Тарангул Л.Л., Гордей О.Д. – К., 2010. – С.257.
12. Рудий К.В. Финансовые, денежные и кредитные системы зарубежных стран: Учеб.пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Новое знание, 2004. – С.330.
13. Мельник П.В. Банківські системи зарубіжних країн: підручник / Мельник П.В., Тарангул Л.Л., Гордей О.Д. – К., 2010. – С.268.
14. Рисин В.В. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: Навч. посіб. – К.:УБС НБУ, 2007. – С.72-74.
15. Нобель П. Швейцарское финансовое право и международные стандарты / П.Нобель; [пер. с англ.] – М.:Волтерс Клувер, 2007. – 1152 с. – С.572.

Надійшла до редколегії 20.10.10

УДК 346.9

О. Заярний, асп.

ВИНА В СИСТЕМІ УМОВ ГОСПОДАРЬСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У запропонованій статті досліджується вина як одна з умов господарсько-правової відповідальності, визначаються ознаки цього поняття. Особливу увагу приділяється значенню суб'єктивної умови відповідальності при встановленні меж впливу на економічні інтереси порушника.

Ключові слова: вина, господарсько-правова відповідальність, господарські санкції, суб'єктивна умова відповідальності, господарське правопорушення.

В предложенной статье исследуется вина как одно из условий хозяйственно-правовой ответственности, определяются признаки этого понятия. Отдельное внимание уделено значению субъективного условия ответственности при определении пределов воздействия на экономические интересы правонарушителя.

Ключевые слова: вина, хозяйственно-правовая ответственность, хозяйственные санкции, субъективное условие ответственности, хозяйственное правонарушение.

In the proposed article the author touches upon the problem of guilt, as one of the causes of economy-legal responsibility, determines the main features of this definition. Separate attention is paid to the subjective cause of responsibility while setting the frameworks of influence on the economic interests of the infringer.

Key words: guilt, economy-legal responsibility, economic sanctions, subjective cause of responsibility, economic offence.

Серед факторів, наявність котрих дозволяє суб'єкту господарювання чи уповноваженому державному органу привести в дію механізм господарсько-правової відповідальності, є встановлена вина правопорушника, що виступає змістом суб'єктивної умови відповідальності.

В юридичній літературі поняття вини розглядалося переважно у відношенні до кримінальної [2, с.8;1, с.170] та цивільно-правової відповідальності [4, с.283].

Метою цієї статті є дослідження вини як умови господарсько-правової відповідальності, виявлення загальних та специфічних властивостей цього засобу, що проявляються у механізмі правового регулювання господарських відносин.

В юридичній літературі проблеми вини суб'єкта господарювання стали предметом досліджень багатьох науковців і практиків: М.С. Малєїна, В.К. Мамутова, Б.І. Пугінського, Ф. Л. Рабіновича, В.С. Щербини та інших. Незважаючи на значну увагу приділену порушеній проблематиці, на практиці і в науці господарського права виникають все нові питання, які вимагають доктринально обґрунтованої відповіді.

Предметом дослідження у цій статті поняття вини, зміст якого концентрує в собі індивідуальні критерії оцінки діяльності суб'єкта господарювання.

В рамках інституту господарсько-правової відповідальності поняття вини розглядається під різним кутом зору. На думку М.С. Малєїна, вина суб'єкта господарювання являє собою сукупність неправомірних дій, окре-

мих підрозділів підприємства чи конкретних посадових осіб, які утворюють юридичну особу. При цьому в основі відповідного поняття перебуває удавана воля суб'єкта господарювання, а не механічно складене волевиявлення працівників, з яких формується трудовий колектив. Подібно до того, як колективна воля не зводиться до автоматичного узагальнення індивідуальних волей, а постає у новій якості, так і вина суб'єкта господарювання є самостійним поняттям. Його змістом є удавана воля, і свідомість окремих учасників колективу, а не конкретних індивідів, що перебувають поза зв'язками з господарською організацією [7, с.66].

В свою чергу Б. І. Пугінський розглядає вину суб'єкта господарювання як невикористання ним наданих прав та можливостей, необхідних для належного виконання зобов'язання, а також не докладання нормальних, допустимих законом зусиль, що дозволяють запобігти правопорушенню [10, с.24].

Вперше, поняття вини суб'єкта господарювання було виокремлено на законодавчому рівні із загального поняття вини в нормах Господарського кодексу України (далі ГК), ч.2 ст. 218 якого передбачені особливості суб'єктивної умови господарсько-правової відповідальності. Згідно з цією нормою ГК, учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи правил здійснення господарської діяльності якщо не доведе, що ним вжито всіх залежних від нього заходів для недопу-

щення господарського правопорушення. У разі, якщо інше не передбачено законом або договором суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто, надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності. При цьому, не вважаються такими обставини, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку необхідних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника коштів необхідних для виконання зобов'язання [3].

В юридичній літературі доктринальні погляди щодо вини суб'єкта господарювання як умови відповідальності можна об'єднати у дві групи. Представники одного напрямку зводять вину до об'єктивних підстав відповідальності – фактів порушення зобов'язань, ігноруючи при цьому суб'єктивні підстави. Близькою до вказаної концепції є точка зору, згідно з якою, господарсько-правова відповідальність базується на принципі спричинення. При такому підході зміст поняття вини настільки розширюється, а нормативно встановлені випадки обмеження чи виключення цієї умови відповідальності настільки звужують сферу її встановлення, що суб'єктивні підстави відповідальності розчиняються в об'єктивних. В цьому аспекті підміна понять певною мірою зумовлена включенням до змісту вини випадку, як умови відповідальності. Розробники цієї концепції при об'єднанні своїх поглядів виходять з переважно необережного завдання збитків внаслідок порушення господарського зобов'язання. Прихильники іншої концепції розглядають вину як обов'язкову умову відповідальності, і тільки як виняток допускають застосування санкцій за відсутності вини [12, с.33, 51]. Винятки із загального правила щодо необхідності встановлення повного складу правопорушення, перш за все, обумовлені практичними цілями і встановлюються законом відносно окремих форм відповідальності в інтересах потерпілого. Окрім цього сторони господарського зобов'язання, якщо інше не встановлено законодавством, посилаються на ч. 2 ст. 218 і ст. 614 Цивільного кодексу України, (далі – ЦК) мають право передбачити обставини, настання котрих має наслідком звільнення або зменшення відповідальності правопорушника.

Дослідження наведених визначень і концепцій вини за допомогою порівняльно-правового методу вказує на розбіжності між науковцями і практиками, обумовлені структурними елементами цього поняття.

В доктрині, зазвичай, в структуру вини включають дії, мотив та волевиявлення суб'єкта господарювання.

Діяльність суб'єкта господарювання і конкретно взяті дії виступають об'єктивним критерієм вини, тобто є зовнішнім юридичним проявом порушення господарського правопорядку.

Мотив і волевиявлення суб'єкта господарювання виступають внутрішніми чинниками, що впливають на порушення зобов'язань. Поєднані між собою вони обумовлюють форму вини. Мотив – це фактор або група факторів майново-організаційного характеру, які спонукають суб'єкта господарювання до вчинення правопорушення.

Часто суб'єкт господарювання через допущені в роботі недоліки або недостатню правову обізнаність органів управління та посадових осіб допускає порушення нормативних приписів і умов договору. В останньому випадку мотив до вчинення протиправних дій відсутній, натомість засобом мотивації до недопущення правопорушення в майбутньому слугують застосовані господарські санкції. При такому підході порушення зобов'язання

без достатніх мотивів має форму бездіяльності. До того ж невмотивована діяльність суб'єкта господарювання може викликати неправомірні наслідки лише з необережності порушника.

Виходячи з нормативно сприйнятої концепції вини, суб'єкт господарювання визнається невинним, якщо ним було вжито всі залежні від нього заходи щодо недопущення правопорушення. При такому підході, зміст поняття вини доповнюється додатковим елементом, необхідними діями з боку іншої сторони зобов'язання. На жаль, чинне в Україні законодавство не містить критеріїв оцінки господарської діяльності суб'єкта господарювання.

Наявність або відсутність суб'єктивної умови господарсько-правової відповідальності визначається шляхом співставлення її діяльності з передбаченим у нормах закону еталоном поведінки [6, с.41]. Зазвичай, за основу приймається критерій середніх вимог, що встановлені законом або договором відносно діяльності суб'єкта господарювання. Постановка проблеми в такому контексті відображає суб'єктивну умову відповідальності без урахування особливих вимог, встановлених щодо конкретних видів господарської діяльності. Ми маємо на увазі ліцензійні вимоги, які так чи інакше позначаються на визначенні вини порушника.

З наведеного слідує, що оцінка діяльності суб'єкта має здійснюватися виходячи із загальних вимог, що ставляться до конкретних видів господарської діяльності. Загалом, конструкція вини, зафіксована у ч. 2 ст. 218 ГК відображає континентальну модель побудови підстав відповідальності.

Іншого погляду з цього питання дотримується А. Л. Ткачук. На його думку, вина є факультативною умовою відповідальності і являє собою допоміжний правовий засіб узгодження та оптимізації інтересів кредитора і боржника, шляхом перерозподілу між ними ризиків [14, с. 191-192]. Водночас, науковець не наводить аргументів на користь обмеження досліджуваного принципу і не виправдовує доцільність обмеження відповідної умови юридичної відповідальності. Що ж до способів обмеження вини суб'єкта господарювання, в теорії господарсько-правової відповідальності були сформульовані наступні способи встановлення безвинної відповідальності:

1. Закріплення у загальній нормі правила про покладення відповідальності на суб'єкта господарювання за відсутності його вини;

2. Встановлення відповідальності підприємця, шляхом нормативного визначення підвищеного критерію дбайливості;

3. Запровадження безвинної господарсько-правової відповідальності за порушення конкретних видів господарських зобов'язань [13, с.70].

Ф.Л.Рабинович, критикуючи концепцію об'єктивної відповідальності ще на етапі її формування, зазначав, що виключення вини з умов застосування господарських санкцій має наслідком покладення додаткових обов'язків на суб'єкта господарювання, який насправді правопорушення не вчиняв [12, с.63]. Така практична колізія у кінцевому підсумку призводить до безпідставного впливу на економічні інтереси умовного порушника, і звільнення від відповідальності дійсного правопорушника. Застосування до невинного суб'єкта господарювання заходів господарсько-правової відповідальності позбавлена будь-яких стимулюючих властивостей.

Адже дія стимулюючої функції відповідальності спрямована на зобов'язану сторону, на яку і має здійснюватися економічний вплив у випадку вчинення нею правопорушення. У функціональному аспекті конструкція вини є засобом перерозподілу напрямків дії гос-

подарсько-правової відповідальності. В частині виконання попереджувальної функції, визнання суб'єкта господарювання винним у вчиненні правопорушення може розглядатися, як недостатня профілактична дія нормативних приписів. В рамках змодельованої ситуації попереджувальна функція має виконуватися вже не в частині недопущення правопорушення, а в його запобіганні в майбутньому.

Що ж до компенсаційної функції господарсько-правової відповідальності, то для окремих її форм, зокрема відшкодування збитків, вина є тим фактором, без якого переміщення матеріальних цінностей від порушника до потерпілого виключається.

Іншими словами доведення невинуватості суб'єкта господарювання є підставою для звільнення його від виконання обов'язку по компенсації втрат управненої сторони. В цьому контексті відсутність вини означає і відсутність відповідальності суб'єкта господарювання [7, с.28]. Проте такий підхід до порушеної проблеми повинен поширюватися тільки на відповідальність у формі відшкодування збитків і в ніякому разі не має тлумачитися розширено.

В судовій практиці трапляються непоодинокі випадки, коли в силу не доведення вини порушника або неможливості її спростування господарські санкції застосовувалися до невинних суб'єктів чи навпаки, від відповідальності звільнялися дійсні порушники. При вирішенні цієї проблеми ми погоджуємося з науковцями, на думку яких вирішення питання про застосування санкцій переміщується з нормативно-закріпленої конструкції вини на доведення чи спростування складових її змісту.

Разом з тим, якщо суб'єкт господарювання, що завдав збитки виражає намір провести добровільне їх відшкодування, додаткове доведення вини непотрібно. Отже, вина є тією умовою, яка призводить до виникнення у порушника додаткових обов'язків, виконання яких часто негативно позначається на його економічних інтересах. В той же час згідно з ч.3 ст. 193 ГК застосування до суб'єкта господарювання господарських санкцій не звільняє його від належного виконання прийнятих зобов'язань [3]. Якщо ж виконання господарського зобов'язання у зв'язку з настанням певних обставин стає неможливим, наявність суб'єктивної умови відповідальності спричиняє виводом невиконаного обов'язку на новий, що виступає змістом господарсько-правової відповідальності.

Судова практика, як правило, виходить з того, що коли суб'єкт господарювання заздалегідь письмово повідомив контрагента про ймовірність невиконання чи виконання не належним чином зобов'язання і при цьому вжив заходи щодо збереження переданого для виконання зобов'язання майна, виготовленої на реалізацію умов договору продукції тощо, він має звільнитися від господарсько-правової відповідальності.

Водночас, у ч.2 ст. 205 ГК закріплений обов'язок управненої сторони сприяти своїми діями недопущенню господарського правопорушення. Згідно з приписами наведеної статті, у разі неможливості виконання зобов'язання повністю або частково, зобов'язана сторона з метою запобігання не вигідним для сторін майновим та іншим наслідкам негайно повинна повідомити про це управнену сторону, яка має вжити необхідні заходи щодо зменшення зазначених наслідків. Звичайно, тут мова не йде про покладання виконання обов'язку на відповідного суб'єкта і звільнення зобов'язаної сторони від прийнятих обов'язків, однак за окремих обставин закон вимагає вжиття юридико технічних заходів, спрямованих на належне виконання зобов'язання. В межах інституту зобов'язального права існує чимало прикладів

нормативного закріплення обов'язку управненої сторони по сприянню у належному виконанні зобов'язання.

Так, якщо підрядник звернувся до замовника з повідомленням про неможливість виконання договору у зв'язку з відсутністю на ринку необхідних матеріалів, обладнання, а останній мав на складі необхідні засоби, але відмовився надати їх підряднику, вважається, що управненою стороною не вжиті заходи, необхідні для недопущення правопорушення. Іншим прикладом може бути договір комісії, коли комісіонер від власного імені, за дорученням і за кошти комітента повинен виконати певні дії, але через відсутність на ринку необхідних пропозицій не виконав в строк чи в межах виділених коштів свої обов'язки. Натомість, комітент будучи повідомленим про наявні труднощі і маючи необхідного контрагента, не повідомив про це комісіонера. Обидва приклади об'єднує вина управненої сторони. Ця обставина не виключає відповідальність зобов'язаного суб'єкта (ч.2 ст.205 ГК), але при цьому вина набуває змішаний характер.

В такій ситуації суб'єктивна умова відповідальності є не лише необхідною умовою відповідальності, але і засобом перерозподілу несприятливих наслідків, викликаних впливом на економічні інтереси порушників та виконання відповідальністю компенсаційної функції. Буквальне тлумачення норм, включених в інститут господарсько-правової відповідальності дозволяє нам виділити кілька видів охоронних правовідносин, де вина постає саме в такому контексті. Перш за все, це застосування солідарної відповідальності до кількох суб'єктів господарювання – боржників у зобов'язанні. Інша ситуація, в якій відбувається перерозподіл реалізації компенсаційної функції та наслідків впливу на економічні інтереси порушника, є змішана вина контрагентів.

Незважаючи на майново-організаційний зміст господарсько-правової відповідальності [15, с.314], вина сторін зобов'язання має значення для перерозподілу тільки результатів застосування санкцій майнового характеру. Така думка обумовлена тим, що організаційні труднощі, зокрема, скасування державної реєстрації суб'єкта господарювання, примусовий поділ, зупинення дії ліцензії виникають тільки у безпосереднього порушника і не підлягають перенесенню на економічні інтереси інших господарюючих суб'єктів.

Дослідження господарсько-правової відповідальності у нормативному розумінні цього поняття дозволяє нам виділити три способи перерозподілу додаткових обов'язків, які покладаються на сторони зобов'язання. По-перше – звільнення від відповідальності суб'єкта господарювання, який доведе, що ним було вжито всіх, залежних від нього заходів, і що невиконання або неналежне виконання зобов'язання сталося не з його вини; по-друге – застосування до управненої сторони зобов'язання господарських санкцій за протиправні дії або бездіяльність, які унеможливили виконання зобов'язаним суб'єктом покладених на нього обов'язків; по-третє – зменшення розміру господарсько-правової відповідальності правопорушника у зв'язку з доведенням вини управненого суб'єкта в порушенні зобов'язання.

Співставлення норм, закріплених у ч.2 ст. 205, ч. 3 ст. 219 і ч. 2 ст. 221 ГК дає підстави нам стверджувати про часткове обмеження правомочностей зобов'язаної сторони відносно зменшення відповідальності у зв'язку з неправомірною діяльністю управненої сторони зобов'язання. Адже, прострочення однієї зі сторін зобов'язання ще не означає виникнення збитків, тобто закріплене у ч. 2 ст. 221 ГК право боржника є скоріше винятком із загального правила, аніж способом обмеження негативних наслідків правопорушення. Більш ефектив-

ною з практичної точки зору уявляється норма ч. 3 ст. 219 ГК, на основі якої суд має право зменшити розмір відповідальності або звільнити відповідача від відповідальності за правопорушення, якому сприяли неправомірні дії (бездіяльність) другої сторони зобов'язання. Оскільки ст. 219 ГК не встановлює обмежень щодо форм і видів відповідальності, розмір котрої може бути зменшено, вважаємо, що така норма поширюється на будь-які санкції за винятком встановлених у імперативних нормах закону, насамперед, адміністративно-господарських санкцій.

Не менш важливе значення має презумпція вини боржника і при застосуванні субсидіарної відповідальності. В ряді випадків господарське законодавство покладає на суб'єкта господарювання або уповноважений державний орган обов'язки по відшкодуванню збитків чи сплаті інших санкцій за інших суб'єктів.

Зокрема, відповідно до ч.6 ст. 126 ГК за вчинення дій або бездіяльність холдингової компанії, що призвели до банкрутства дочірнього підприємства субсидіарну відповідальність несе холдингова компанія. На відміну від положень ст. 399 ЦК РФ, де вина визнана на законодавчому рівні критерієм перерозподілу відповідальності між основним та залежним підприємством, законодавство України лише в загальних рисах визначає підставу субсидіарної відповідальності.

На наш погляд, аналогічно до солідарної відповідальності для субсидіарного застосування санкцій, в першу чергу, слід довести вини безпосереднього виконавця зобов'язання, вивчити його платоспроможність і вже потім вирішувати питання про причетність додаткового порушника. Що правда, не зовсім зрозумілою є логіка законодавця стосовно притягнення до відповідальності холдингової компанії тільки за дії чи бездіяльність, якими дочірнє підприємство доведено до банкрутства. Адже таке формулювання відповідальності захищає кредитора, водночас ігнорує інтереси дочірнього підприємства. Мета субсидіарної відповідальності, на наш погляд, полягає не тільки у відновленні майнового становища управненої сторони, але і у захисті дочірнього підприємства від застосування непосильних санкцій. З огляду на тісний організаційно-майновий зв'язок основних і дочірніх підприємств вина могла б стати необхідним засобом перерозподілу додаткових обов'язків.

Поняття змішаної вини об'єднує випадки умисного порушення зобов'язань за спільною згодою сторін та протиправну діяльність і непередбачувану бездіяльність суб'єктів господарювання. В практиці не виключаються справи, в яких змішану вину утворює винна діяльність кількох суб'єктів господарювання, що виступають управненою чи зобов'язаною стороною. Не залишилися поза увагою і проблеми змішаної вини у нормах ЦК. Зокрема, ст. 616, ст.1193 ЦК та деякі інші спеціальні норми передбачають можливість врахування вини кредитора, як фактора, що за загальним правилом зменшує відповідальність боржника за заподіяну ним шкоду, а в окремих випадках дозволяють повністю звільнити його від відповідальності.

Деякі норми ГК, зокрема ч.2ст.205, ч.3ст.314, допускають наявність змішаної вини сторін господарського зобов'язання. Якщо господарським судом буде встановлений факт умисного сприяння порушенню зобов'язань, наприклад, відмова від прийняття в експлуатацію об'єкта будівництва, відмова виконати умови договору укладеного комерційним агентом, розмір відповідальності зобов'язаної сторони може бути зменшений, або вона взагалі може звільнитися від виконання додаткових обов'язків.

Аналізуючи вини суб'єкта господарювання М.С. Малєїн на основі закону єдності і боротьби протилежності, вважаю, якщо стороною договору було вжито всіх необхідних заходів, спрямованих на належне виконання зобов'язання, такий суб'єкт має визнати невинним і звільнитися від відповідальності. У разі не вчинення необхідних і достатніх дій для виконання прийнятих зобов'язань недобросовісний контрагент є винним у вчиненні правопорушення та може бути притягнутий до відповідальності. Отже, питання про суб'єктивну умову відповідальності полягає не у наявності або відсутності вини, а у правильному підході до визначення змісту відповідного поняття [7, с.36].

Вина, як наукове поняття і як суб'єктивна умова господарсько-правової відповідальності являє собою інтегративний засіб перерозподілу функцій і завдань відповідальності, наслідків її застосування. Такі властивості вини зумовлюють виведення цього явища на завершальний етап механізму правового регулювання – стадію індивідуалізації та реалізації господарських санкцій. Іншими словами, вина є одним з інструментів, що забезпечують перехід господарсько-правової відповідальності в об'єктивному розумінні – мір, форм і засобу впливу, до встановлення та покладення на порушника додаткового обов'язку, тобто відповідальності у суб'єктивному розумінні.

Суб'єктивна умова відповідальності та вина співвідносяться, як ціле і частина, де перше поняття включає в зміст вини, мотив та мету, а останнє розкриває ставлення суб'єкта господарювання до вчинених дій чи бездіяльності. З наведених ознак поняття вини суб'єкта господарювання впливає її значення у механізмі господарсько-правової відповідальності, яке виявляється у наступному:

1. вина індивідуалізує суб'єкта господарювання його реальні можливості за конкретних обставин вчинення правопорушення;
2. необхідність використовувати цю категорію для перерозподілу відповідальності між управненою та зобов'язаною сторонами;
3. здатність через вини правопорушника встановити об'єктивні умови відповідальності;
4. дослідження справжніх інтересів сторін договору. Відповідно, вина виступає одним із засобів визначення меж господарсько-правової відповідальності.

Законодавче формулювання поняття вини ґрунтується на основі поєднання імперативних і диспозитивних методів регулювання господарських відносин. Функціональний зв'язок нормативного регулювання підстав застосування господарських санкцій і наслідків їх реалізації знаходить своє відображення в межах відповідальності суб'єкта господарювання. Буквальне тлумачення змісту норм закріплених у ч. 2 ст. 205, ч. 2 ст. 218, ч. 3 ст. 219 та ч. 2 ст. 221 ГК вказує на ключове значення вини при вирішенні питань щодо зменшення, обмеження чи звільнення від відповідальності зобов'язаної сторони. Суб'єктивна умова відповідальності впливає на встановлення остаточного розміру санкцій, які підлягають застосуванню, а також перерозподіл між сторонами зобов'язання наслідків їх застосування. Іншими словами, вина є змістом суб'єктивного критерію меж відповідальності. Завдяки такому діалектичному зв'язку вплив на економічні інтереси порушника набуває індивідуально визначеного характеру, чим забезпечується залежність відповідальності від виду виконаних чи неналежним чином виконаних обов'язків та наслідків правопорушення. Водночас, оцінка діяльності правопорушника не впливає на об'єктивний критерій меж відповідальності, зміст якого залежить від організаційно-правової форми суб'єкта госпо-

дарювання – порушника і способу закріплення санкцій. В останньому випадку мова йде про імперативні норми, що містять господарські санкції. Приписи таких норм мають загальнообов'язковий характер для всіх, хто допустив вчинення правопорушення, за яке передбачена санкція, тобто її розмір не може бути змінений за рішенням правозастосовчого органу.

Імперативні норми, як правило, встановлюють штрафні чи адміністративно-господарські санкції, розраховані на забезпечення господарського правопорядку в окремих галузях економіки чи народному господарстві в цілому. При цьому вина фактично не береться до уваги при застосуванні до правопорушника згаданих санкцій. Але, навіть, передбачені нормами господарського законодавства випадки настання відповідальності без вини, не зменшують значення презумпції вини боржника, як одного з базових принципів інституту господарсько-правової відповідальності [11, с.26].

Вина, як умова виникнення господарсько-правової відповідальності існує в конкретній формі. Під формою вини ми будемо розуміти виражене в діяльності суб'єкта господарювання ставлення до прийнятих зобов'язань і встановлених правил здійснення господарської діяльності. Залежно від форми відображення в правознавстві вину поділяють на умисел і необережність. В літературі поширеним є погляд, відповідно до якого порушення договірних зобов'язань відбувається з необережності господарюючого суб'єкта.

Системно-функціональне дослідження поняття вини дало змогу дослідникам виділити критерії розмежування умислу і необережності. Прихильники суб'єктивного критерію вважають, що масштаб оцінки прогнозування майбутніх наслідків власних дій є індивідуальним, суб'єктивним критерієм. Якщо буде встановлено, що суб'єкт господарювання з урахуванням організаційних, економічних, технічних можливостей не міг і не повинен був передбачити негативні наслідки, то слід вести мову про відсутність вини у формі необережності, а відповідний суб'єкт має звільнитися від відповідальності, як за випадок. На думку розробників об'єктивного критерію міра кваліфікації дій має абстрактний вимір. Суб'єкт повинен вжити об'єктивні заходи недопущення правопорушення, характер яких залежить не від особливостей конкретного суб'єкта, а обумовлений специфікою правовідносин.

На наш погляд, об'єктивний критерій є більш універсальним порівняно із суб'єктивним. Водночас, не слід категорично відкидати видові ознаки суб'єкта господарювання. Адже часто саме вони перебувають у нерозривному зв'язку з господарською діяльністю в тій або іншій сфері економіки. З цього слідує, що вина як умова господарсько-правової відповідальності є інтегрованим поняттям, зміст якого залежить від загальних умов господарювання та індивідуальних особливостей конкретного суб'єкта господарювання. Окрім вище викладених критеріїв розмежування умислу і необережності, О.С. Іоффе виділив елемент намагання, прагнення виникнення протиправних наслідків при реалізації вини у формі умислу і його відсутність при необережності [5, с.132], що означає можливість правозастосовчих органів та юридичних служб суб'єктів господарювання за допомогою встановлення форми вини порушника аналізувати і усувати недоліки, допущені в організації господарської діяльності. При співставленні форм вини і протиправності, на перший погляд, складається враження щодо допустимості поділу дій та бездіяльності за критерієм намагання порушити господарське зобов'язання. Однак, насправді це не так. Вчинення господарського правопорушення може відбутися, як через протиправні дії, так і внаслідок цілеспрямованої бездіяль-

ності, наприклад, в результаті несвоєчасного звільнення сховища вантажоодержувачем частина швидкопсувального товару була пошкоджена в силу впливу значної температури повітря. До того ж, затримка розвантаження товарних вагонів обумовила затримку залізниці у подачі та очищенні контейнерів для інших перевезень. Зазвичай порушення комерційних зобов'язань відбувається з необережності суб'єкта господарювання. Проте, у правозастосовчій діяльності останніх років все частіше трапляються справи, в яких кредитор умисно сприяє або допускає порушення договірних зобов'язань [2, с.214]. Аналогічна тенденція спостерігається і в частині позадоговірних зобов'язань. Разом з тим, посилюючись на відсутність законодавчо встановленого розмежування вини залежно від її форми, суди у процесі визначення розміру господарсько-правової відповідальності продовжують ігнорувати даний критерій.

В останній час окремими дослідниками було сформульовано думку, згідно з якою вирішальне значення при реалізації впливу на економічні інтереси порушника має не форма вини, а встановлений причинно-наслідковий зв'язок між протиправною діяльністю і наслідками правопорушення. Виходячи з такого погляду, у правозастосовчій діяльності вирішальною є не форма, а ступінь вини суб'єкта господарювання. Наведений критерій повинен братися до уваги при встановленні меж відповідальності. Ступінь вини порушника може бути причиною зменшення його відповідальності, але не повинен призводити до виходу за встановлені її межі. Завдяки запровадженню на практиці такої формули господарсько-правової відповідальності зберігає свої компенсаційні властивості. Водночас штрафна функція виконується лише у випадках, прямо передбачених законом чи договором. З огляду на приписи ч.2 ст. 218 ГК, найбільш ефективним на практиці вбачається встановлення не форми, а ступеня вини кожної із сторін зобов'язання.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати специфічні ознаки вини як умови господарсько-правової відповідальності, які водночас виступають критеріями для відмежування цього поняття від суб'єктивної умови інших видів юридичної відповідальності, перш за все цивільно-правової:

1) за загальним правилом, в господарських відносинах визнається і діє презумпція вини зобов'язаної сторони, хоча закон допускає реалізацію окремих форм відповідальності і за відсутністю суб'єктивної умови;

2) сформульована у ч.2 ст.218 ГК поняття вини відображає нормативно закріплену континентальну модель суб'єктивної умови відповідальності комерційних організацій та фізичних осіб підприємців;

3) суб'єкт господарювання визнається винним лише за вчинення господарських правопорушень: невиконання чи неналежне виконання прийнятих зобов'язань, не дотримання правил здійснення господарської діяльності, зловживання наданими правами;

4) вина суб'єкта господарювання проявляється через не використання ним наданих прав або організаційно-економічних можливостей, необхідних для належного виконання зобов'язання а також не докладання нормальних, допустимих законом зусиль спрямованих на запобігання господарським правопорушенням;

5) в господарському праві вина може набувати, як індивідуальний, так і змішаний характер. При цьому, якщо за загальним правилом доведення невинуватості покладається на порушника, то при вирішенні питання про наявність змішаної вини завдання щодо її доведення покладається на зобов'язану сторону;

6) в межах інституту господарсько-правової відповідальності допускаються випадки, визнання винною

управлену сторону зобов'язання, якою не були вжиті заходи, спрямовані на недопущення правопорушення і мінімізацію можливих збитків;

7) вина, виступаючи умовою застосування відповідальності, водночас сприяє перерозподілу впливу на економічні інтереси порушника викликаного застосуванням господарських санкцій;

8) суб'єктивна умова господарсько-правової відповідальності є одним з кількох науково обґрунтованих критеріїв розмежування поняття господарсько-правова відповідальність виходячи з її нормативного та суб'єктивного розуміння;

9) при застосуванні цього виду юридичної відповідальності не має значення форма вини, а за окремих обставин справи може враховуватися тільки її ступінь в діяльності окремого суб'єкта господарювання.

Підводячи підсумки проведеного дослідження, можемо констатувати визначальний вплив цього фактора для покладення додаткових обов'язків на правопорушника. У поєднанні з причинно-наслідковим зв'язком доведення вини суб'єкта господарювання у вчиненні правопорушення дозволяє правозастосовному органу визначити межі відповідальності кожної зі сторін зобов'язання, дослідити причетність управненого суб'єкта до виникнення протиправних наслідків. Водночас, суб'єктивна умова відповідальності у функціональному аспекті на відміну від протиправності не може виступати єдиною підставою для застосування санкцій. Проте, вказаний логічний зв'язок між умовами відповідальності

та неоднозначна практика застосування ч.2 ст. 218 ГК не зменшують значення вини при реалізації відповідальності у суб'єктивному значенні цього поняття.

1. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность: (очерк теории) / С.Н. Братусь // – М.: Юридическая литература. 1976. – 215 с.
2. Верховець А. А. Форми вини в сучасній цивільстиці. / А.А. Верховець // Вісник господарського судочинства. – 2005. – №3. – С. 214-220.
3. Господарський Кодекс України. Закон України. Від 16.01.2003. №436. Відомості Верховної Ради, 2003 – № 18, №19 – 20; №21 – 22, ст.144.
4. Иоффе О. С. Обязательственное право О.С. Иоффе. – М.: "Юрид. лит.", 1975. – 880 с. 5. Гражданское право. Учебник. Часть I. Издание третье, переработанное и дополненное. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М.:ПРОСПЕКТ, 1998.–632 с. 6. Комаров А. С. Ответственность в коммерческом обороте / А. С. Комаров // – М.: Юрид. лит., 1993. – 229 с. 7. Малейн Н.С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях /Н. С.Малейн // М.: Наука, 1968. – 206с. 8. Постановка Кабінету Міністрів України "Про затвердження Загальних умов укладання та виконання договорів підряду в капітальному будівництві" від 1 серпня 2005р. // Урядовий кур'єр. – 2005. – 08.31.2005.163. 9. Примаков В. Д. Вина і добросовісність у цивільному праві: теорія, законодавство, судова практика / Примаков В.Д. – К.: Юринком Інтер. – 2008. – 430 с. 10. Пугинский Б. И. Законность и дисциплина в хозяйственной деятельности. / Б. И. Пугинский, М. П. Шестакова // М.: Знание. – 1987 – 128 с. 11. Пугинский Б. И. Ответственность хозяйственных организаций и их руководителей / Б. И. Пугинский // М.: Знание. – 1981. – 64 с. 12. Рабинович Ф. Л. Вина как основание договорной ответственности предприятия/ Рабинович Ф.Л./ М., – "Юрид. лит.", 1975. 127с. 13. Татьяна З.Ф. Підстави, види та форми господарсько-правової відповідальності. Дис. на здоб. наук. ступеня кно / З.Ф. Татьяна // Донецьк. 2010. 208 с. 14. Ткачук А. Л. Значення вини у відносинах відповідальності за порушення договірних зобов'язань. Дис. на здобуття наук. спудення канд. юрид. наук //А. Л. Ткачук // Одеса. – 2002. – 236 с. 15. Щербина В.С. Господарське право: підручник / В.С. Щербина // – 4-те вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 640 с.

Надійшла до редколегії 20.10.10

А. Машков, канд. юрид. наук, доц., А. Машков, студ.

ПОГЛЯД НА ЮРИДИЧНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ЯК РІЗНОВИД ПРАВОВІДНОСИН, ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ТЕОРІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті обґрунтовується можливість та доцільність тлумачення юридичної відповідальності, як специфічного різновиду правовідносин.

Ключові слова: юридична відповідальність, правовідношення, теорія, підходи до розуміння юридичної відповідальності (ретроспективний, проспективний, двоаспектний), праворозуміння.

В статті обосновывается возможность и целесообразность толкования юридической ответственности, как специфической разновидности правоотношений.

Ключевые слова: юридическая ответственность, правоотношение, теория, подход к пониманию юридической ответственности (ретроспективный, проспективный, двухаспектный), правопонимание.

In the article grounded possibility and expediency of interpretation of legal responsibility, as to the specific variety of legal relationships.

Keywords: legal responsibility, legal relationship, theory, approach for interpretation of legal responsibility (retrospective, prospective, biaspective), interpretation of law.

Поняття "юридична відповідальність" являється однією з центральних системоутворюючих категорій юридичної науки, а теорія юридичної відповідальності – є, відповідно, однією із головних проблем сучасної правової науки.

В юридичній науці сформувалось три принципово різних підходи до трактування поняття "юридична відповідальність", а саме: (1) ретроспективний, (2) проспективний (позитивний) та (3) двоаспектний.

Найбільш поширеним, навіть пануючим, поглядом на юридичну відповідальність є ретроспективний підхід до неї. При цьому в межах цього підходу вважається, що розуміння юридичної відповідальності "може бути тільки ретроспективним" [19, с.317].

Між окремими вченими-юристами прихильниками ретроспективного підходу щодо розуміння юридичної відповідальності є певні розбіжності. Одні автори зводять її до обов'язку особи, яка здійснила правопорушення, зазнати несприятливі наслідки [див. наприклад, 4, с.17; 6, с.829; 21, с.316 та інші], другі – до санкції чи її реалізації [див. наприклад, 11, с.4; 17, с.54; 5, с.85 та

інші], треті – до виконання зобов'язання, яке порушено, під впливом державного примусу [див. наприклад, 14, с.21-22; 3, с.4 та інші] і т.д. Ті, хто розглядає юридичну відповідальність у межах ретроспективного підходу в процедурному ключі, як правило, визначають її як застосування до особи, яка вчинила правопорушення, примусових заходів, передбачених санкцією порушеної норми, у встановленому процесуальному порядку [7, с.592]. Вже із наведеного у цьому абзаці можливо побачити, що ретроспективний підхід обертається навколо двох юридичних феноменів: (1) правопорушення та (2) несприятливих наслідків, які виникають у правопорушника у зв'язку з цим правопорушенням.

Зміст та місце ретроспективного погляду на юридичну відповідальність у системі пострадянського юридичного знання (в тому числі в українській правовій науці), скоріш за все, обумовлені, з одного боку, пануванням вузького розуміння права у сучасній вітчизняній правосвідомості, правовій традиції та практиці, а, з іншого, впливом доктрини кримінального права на процес фор-

